

PRILOG PROUČAVANJU KONCEPCIJE O NACIONALNOM »OPREDJELJIVANJU« BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH MUSLIMANA

Još od prvih početaka buđenja nacionalnih pokreta kod nas postojao je živ interes za pitanje nacionalnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana. Iznošena su i zastupana različita mišljenja koja su u najviše slučajeva proizlazila iz političkih interesa. Zavisno od toga pojavljivale su se razne i često suprotne teorije: da su bosansko-hercegovački Muslimani nacionalno svjesni Srbi ili Hrvati; da su Srbi ili Hrvati, ali samo bez svijesti o tome; da su to nacionalno »Bošnjaci« i da su uopšte bez nacionalne pripadnosti (»anacionalni«, »klerikalno nastrojeni«, odnosno »Turci« — kao tada sinonim za »muslimanstvo«).

Sve ove teorije imaju bitno ideološki i klasni karakter. One su bile inspirisane posebnim interesima određenih grupa vladajućih klasa kod nas, jer idejno i teorijski formulišu težnju za dominacijom nad ovom društvenom grupom, koja je u osnovi stajala na putu njihovih posebnih klasnih ili nacionalnih interesa. Riječ je o srpskoj, hrvatskoj i muslimanskoj buržoaziji, kao i stranim pretenzijama (turskim i austro-ugarskim).

U političkoj praksi najživlja je bila i još je aktuelna ona teorija koja problem bosansko-hercegovačkih Muslimana postavlja u smislu nacionalnog »opredjeljivanja« za Srbe ili Hrvate, čime se u stvari prejdiciira objektivno teorijsko i naučno razmatranje ovog pitanja. Tako se izbjegava spoznaja njegove suštine, jer je sam problem ideološki naopako postavljen. Naime, ako se govori o nacionalnom »opredjeljivanju« kao što je to bila politika građanskih partija u staroj Jugoslaviji,¹⁾ a što se u izvjesnoj mjeri dešavalo i poslije socijalističke revolucije, tada se samim izrazom »opredjeljivanje« (i njegovim lingvističkim značenjem isključuje svaka druga mogućnost osim da se bosansko-hercegovački Muslimani izjasne kao Srbi ili Hrvati, ili u drugom redu da ostanu »neopredjeljeni«, dok ne postanu »nacionalno svjesni« Srbi ili Hrvati. Ovakav jednostrano postavljen problem u smislu dileme nacionalne »opredjelje

¹⁾ Opredjeljivanje je moguće na osnovu slobodne volje subjekta da odluči: tad ono znači afirmaciju čovjekove moći, stupanj na kome čovjek osjeća svoju egzistenciju i punu afirmaciju »svoga« ja«. S druge strane nametanje opredjeljivanja nije ništa drugo nego određeni oblik otuđenja, aliencijacije s nacionalnom pitanju to poprima svoj najviši oblik sovinizma koji neminovno izaziva protivstavljanje sa svim njegovim prilikama.

nostie, na određeni nađin, više decenija produbijavao je jaz u odnosima naših naroda.

Nauđni, tj. objektivni pristaz ovom pitanju morao bi pođi od činjenice a ne posebnih interesa, težnji i želja vladajućih grupa; kao što čine njihovi teoretieari. Neophodno je, naime, utvrditi šta društveno-istorijski bosansko-hercegovački Muslimani jesu i kako se danas osjeđaju, tj. koji je kod njih oblik društveno-grupne svijesti preovlađujući. Postavlja se podjeli bosansko-hercegovačkih Muslimana na Srbe, Hrvate, ili »neopredijeljene« neodržiava je već po tome što ne vodi računa o činjenici da »neopredijeljeni« neodržiava je već po tome što ne vodi računa o činjenici da »neopredijeljeni« već svijesni svoga etničkog (nacionalnog) personaliteta predstavljaaju u srpskohrvatskom jezičkom području etničku posebnost, kao što su na sličan nađin srpska, crnogorska i hrvatska nacija.¹⁾ To, ustasnom, potvrđuju izjašnjenja bosansko-hercegovačkih Muslimana prilikom popisa stanovništva poslije rata, kao i nekoliko nauđnih istražiivanja.

Vjerski i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini bili su u centru pažnje turskih i austro-ugarskih okupatora radi očuvanja i produžavanja svoje vlasti u ovim krajevima. Tim pitanjima bila je stalno okupirana velikosrpska i velikohrvatska buržoazija radi učešća u iskorištavanju ogromnih privrednih potencijala Bosne i Hercegovine. Muslimanski begavci i čaršija su ovaj hegemonistički pritisak na Muslimane i njihovo ugnjetavanje iskoristili za svoje posebne klasne, čaršijske interese. Sve je to imalo uticaja da su produbijavani i zaoštravani ionako prilično komplikovani vjerski i nacionalni odnosi. Svakako je tome pogodovao proporcionalni odnos stanovništva (od austro-ugarske okupacije pa sve do danas Muslimana je bilo uvijek oko trećinu od ukupnog stanovništva). Zato je, u sklopu ovih pitanja, i razumljiv interes za nacionalnost bosansko-hercegovačkih Muslimana, jer se sve do socijalističke revolucije smatralo da je Bosna onoga uz koga su Muslimani. To je opet dovelo do toga da hegemonistički režimi kao i uopšte najveći broj građanskih politieara u staroj Jugoslaviji nisu tretirali bosansko-hercegovačke Muslimane kao subjekt u nacionalnim odnosima, nego kao objekt na koga polazno pravo velikosrpska i velikohrvatska buržoazija, pa se zbog toga i insistiralo jedino na njihovom »opredjeljivanju« za jednu ili drugu stranu, a ne na samoopredjeljenju onako kako se osjeđaju, odnosno da se prizna ono što stvarno jesu. Tako su političke transakcije, nagodanja i kompromisi bili stalna praksa kako vladajućih tako i opozicionih građanskih političkih stranaka sa predstavnicima muslimanskih građanskih političkih stranaka.

Socijalistička revolucija stvorila je povoljne uslove za slobodan razvoj svih nacionalnosti i etničkih grupa u bratskoj zajednici

¹⁾ Etnička posebnost bosansko-hercegovačkih Muslimana iskazuje se kao »etnička grupa« (etnička zajednica), »etnička zajednica«, »etnička zajednica« i drugo ime. To je čakle posebna etnička grupa — bosansko-hercegovački Muslimani (ili skraćeno bosanski Muslimani) i Godjeđeno to je ista grupa sa historičkom vjerskom zajednicom — muslimanima, sa koju je odvojena grupa...

u praksi socijalističke revolucije i socijalističke izgradnje naše zemlje ostvaren je princip samoopredjeljenja naroda. Primjena socijalističkih principa u našoj cjelokupnoj stvarnosti pozitivno se odrazila i u slučaju prema nacionalnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana. Oslobođeni buržoaskog pritiska svake vrste, oni su u socijalističkoj revoluciji kao i u izgradnji prihvatili i provede u život princip bratstva sa Srbima i Hrvatima kao nezamjenjivu pretpostavku dostojnijeg života. Radnička klasa i ostali radni slojevi u prvi plan su istakli ono što spaja, što je zajedničko. Istovremeno je priznanje istorijski nastale posebnosti i osobenosti svake etničke grupe ili nacije bio i ostao uslov njihovog ravnopravnog statusa i slobodnog udruživanja u jedinstvenu zajednicu istih humanih vrijednosti zasnovanih na socijalističkim društvenim odnosima. Taj proces prevazilaženja posebnosti danas se odvija na osnovu radničkog i društvenog samoupravljanja. Međutim, Jugoslavija na današnjem stupaju razvitka nije samo socijalistička zajednica komunara, radnih organizacija i radnih ljudi nego i zajednica republika, nacija, narodnosti (nacionalnih manjina) i etničkih grupa koje svu svoju individualnost mogu slobodno da razvijaju bez štete za opštu zajednicu i u duhu socijalističke humanističke sadržine, tj. ukidanja ostataka klasnih i stvaranja istinski ljudskih odnosa.

U procesu našeg socijalističkog razvitka zanimljiva je i važna činjenica da se široke muslimanske mase nisu nikada nacionalno identifikovale kao Srbi, odnosno Hrvati. Zato je danas svako forsiranje, a pogotovo namećanje nacionalnog »opredjeljivanja« strano našoj današnjoj društvenoj stvarnosti. U vezi s tim drug Tito je na Drugom plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, novembra 1959. godine, rekao sljedeće: »Ovo sam spomenuo uzgred da bih pokazao da i one stvari u vezi sa nacionalnošću Muslimana treba postepeno likvidirati. Ljude treba pustiti pa neka ako hoće budu nacionalno neopredjeljeni građani Jugoslavije. Neka taj čovjek bude Bosanac, Hercegovačanin ili Hrvat i ne zovu drukčije nego imenom Bosanac, pa bio to Musliman, Srbin ili Hrvat« (podvukao A. P.).

U jednoj drugoj prilici, na Sedmom kongresu Saveza omladine Jugoslavije, u januaru 1963. godine, drug Tito je osudio svako insistiranje na nacionalnom »opredjeljivanju« Muslimana rekavši: »A u čemu je pojam jugoslavenstva, šta, naime, znači biti Jugoslaven? Danas to znači biti građanin socijalističke Jugoslavije. Međutim, iako je to jasno, kao što postoje i jalove diskusije, na primjer o tome da li Muslimani trebaju da se opredijele za neku nacionalnost. To je besmislica. Svaki može da bude ono što osjeća da jeste, i niko nema prava da mu nametne neku nacionalnu pripadnost, ako se on osjeća samo građaninom Jugoslavije« (podvukao A. P.).⁴⁾

Ove Titove riječi o besmislenosti nacionalnog »opredjeljivanja« bosansko-hercegovačkih Muslimana kao Srba i Hrvata vrlo su instruktivne.

³⁾ Josip Broz Tito, Govori i članci, knj. XV, Naprijed, Zagreb 1962. izdanje, str. 79.

⁴⁾ Sedmi kongres Saveza omladine Jugoslavije, »Komunist«, Beograd 1963. str. 10.

ktivne i tačno odražavaju stvarno stanje u međunacionalnim odnosima. one poštuju osjećanja pripadnosti i slobodu samoopredjeljivanja, ali ne kazuju i na socijalističko jugoslavenstvo kao ono što je zajedničko svim društvenim grupama i svim građanima Jugoslavije. To je ono konkretno, opšte, internacionalno za sve i ne može biti zamijenjeno ničim posebnim, ali to opet samo po sebi pretpostavlja postojanje i slobodno razvijanje nacionalne i etničke samosvojnosti naših naroda.

Dosljedno socijalističkim principima i marksističkoj teoriji o nacionalnom pitanju bosansko-hercegovački Muslimani i u Ustavu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (Osnovna načela) i u Ustavu SRJ (član 41, stav 2) proklamovao načelo po kome »građanima nije dozvoljeno da se izjašnjava kojoj narodnosti pripada niti da se opredjeljuje za jednu od narodnosti«. Ovim ustavnim principom se obezbjeđuje jedan od maksimuma liberalan stav u vezi sa nacionalnim opredjeljivanjem u našoj socijalističkoj višenacionalnoj zajednici i otklanja mogućnost nepravilnog pritiska u smislu nacionalnog opredjeljivanja, a s druge strane se otvaraju široke perspektive razvijanju socijalističkog jugoslavenstva, kao oblika svijesti socijalističke zajednice radnih ljudi naroda Jugoslavije.

Neđavno je ponovo drug Tito, govoreći o opštoj privrednoj integraciji, nedvosmisleno ukazao na potrebu uklanjanja svega što smeta samo našem brzem razvoju, već i našoj nacionalnoj integraciji, sve ono što može da nas razjedinjuje. Naravno, ovdje se ne radi o negiranju nacionalnih kultura i nacionalnih elemenata koji postoje. Sve nacije u Jugoslaviji imaju mogućnost i pravo, prema našem Ustavu, da se razvijaju. Ali, ima nešto što nas u našoj socijalističkoj zemlji spaja i što nas i dalje mora spajati, jer socijalistička zemlja mora da bude monolitna (podvukao A. P.).⁹⁾

No uprkos takvom razvitku stvari u našoj zemlji, mora se reći da još nisu iščezla u najmanju ruku zastranjivajuća gledanja na problem nacionalnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana. Primjer za to pruža jedan objavljeni članak sarajevskog profesora — etnologa Milenka S. Filipovića u njemačkom časopisu »Tribus« (br. 9 od 1959. g., Stuttgart) pod naslovom »Die serbokroatische Mohammedaner«.

Milenko S. Filipović, na primjer, tvrdi da »srpskohrvatski muhamedanci ne čine homogenu narodnu grupu, a niti posjeduju vlastiti, jedina-

⁹⁾ U Ustavu SRBIJ, etnička posebnost bosansko-hercegovačkih Muslimana u nacionalnom pogledu izražena je, pored ostalog, i time što se svugdje u samom tekstu Ustava stavlja velikim slovom pojam Musliman (analogno Srbima i Hrvatima), a ne malim slovima, pa se i time distingvira nacionalna pripadnost muslimanskoj etničkoj grupi (Musliman). Na ovaj se način jasno podvlači razlikovanje vjerske pripadnosti islamske religiji (musliman) od pripadnosti bosansko-hercegovačkoj zajednici u nacionalnom smislu (Musliman) koja je šira. Jer podrazumijeva ne samo vjernike nego i ateiste — Muslimane. Međutim i pored toga u mnogim štampanim tekstovima još uvijek se ne pravi navedena razlika, navodno, zbog striktno primjene pravopisa. Od toga do sada nije bio izuzetak ni časopis »Pregled« u Sarajevu.

⁹⁾ »Herbas«, broj 248 od 7. septembra 1961.

stveni narodni karaktere,*) zbog čega ih ne treba posmatrati kao posebni narod niti kao posebnu etničku grupu, »jer oni nemaju nikakvu danaca još nacionalno neopredjeljena, jedan znatan dio muhamedanaca napreduje« (podvukao A. P.).⁷⁾ Filipović zaključuje kako je »najznačajnije ljenja među srpskohrvatskim muhamedancima«, što će, uz ostale faktore, dovesti »uskoro do toga da srpskohrvatski muhamedanci neće više predstavljati nikakve odvojene grupe, već da će samo postojati nacionalno slavni i katolički Srbi i Hrvati, kao što također postoje pravoslavni i katolički Srbi i Hrvati.«⁸⁾

Stavovi Milenka S. Filipovića svode se na tvrdnju da bosanske-hrvatski muhamedanci, ili kako ih on, — ne slučajno, — naziva »srpskohrvatski muhamedanci«,⁹⁾ ne predstavljaju posebnu etničku cjelinu kao samoopredjeljivanja srpskohrvatskih muhamedanaca.

Ovakve teorije predstavljaju obrazac buržoaskih ideologija koje nacionalnu svijest uzimaju kao vrhovni domel progressa, vrlinu duha i zrelost nekog naroda, ne uvažavajući činjenicu da je nacija istorijski nastala društvena grupa u periodu industrijske podjele rada i kao takva ona je prolazno obilježje u procesu razvitka naroda, odnosno, prolazni oblik povezanosti ljudi na putu ljudske emancipacije. Nacija je zaista istorijska činjenica i uz odsustvo nacionalizma i šovinizma mora se poštivati kao momenat emancipacije, kao individualnost jednog naroda u istoriji, ali ne može biti cilj po sebi, smisao društvenog kretanja, kriterij progressa. To može biti ujedinjeno čovječanstvo, asocijacija slobodnih proizvođača, udruživanje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slo-

7) »Es ist vor allem hervorzuheben, das die serbokroatischen Mohammedaner weder eine homogene völkische Gruppe bilden noch einen eigenen, einheitlichen Volkscharakter besitzen« (»Tribuna«, br. 9 od 1926., str. 56).

8) »Diese Tatsache bildet einen Grund mehr, die serbokroatischen Mohammedaner weder als ein besonderes Volk noch als eine besondere ethnische Gruppe zu betrachten, sondern stellen eine ganze Reihe von Gruppen dar, die tatsächlich nur Teile größerer südslawischer Gruppen sind. Sie können nicht als eine Nation oder als einheitliche Volksgruppe betrachtet werden, weil sie kein eigentliches Volksbewusstsein haben. Obwohl die Mehrheit der serbokroatischen Mohammedaner national noch unentschieden ist, bekennt sich eine beträchtliche Zahl der Mohammedaner zu den Serben bzw. zu den Kroaten und dieser Prozess ist noch im Gange und macht gute Fortschritte« (»Tribuna«, br. 9 od 1926., str. 57. i 58.).

9) »Am bedeutendsten ist, daß auch der Prozeß des nationalen Sichentscheidens unter den serbokroatischen Mohammedanern rasch fortschreitet. Diese Entwicklungen auf die ständige Abschwächung der religiösen und kirchlichen Einflüsse auf außerreligiose Bereiche des Volkslebens werden bald dazu führen, daß die serbokroatischen Mohammedaner keine abgesonderten Gruppen mehr darstellen werden, sondern da es nur noch nationalbewußte mohammedanische Serben und Kroaten geben wird, wie es auch orthodoxe und katholische Serben und Kroaten gibt« (»Tribuna«, isto, str. 60).

10) Sto se u ide izraz »srpskohrvatski muhamedanci« valja napomenuti da je upotrebljen dosljedno pišćevom stavu koji Muslimane stavlja pred jedinu alternativu prečij kojoj oni mogu nacionalno egzistirati samo kao Srbi ili Hrvati negirajući im etničku samostalnost, toliko uočljivo upravo za jednog etnologa. Ne radi se ni samo o istom etničkom jedinstvu, posebno uticaju islama, koji su više ili manje došli do izražaja i u drugim etničkim zajednicama, već je konstitutivnost posebnosti bosanske-hercegovačkih muslimana, koji ima svoje začetak u prošlosti, učinio od dijela našeg stanovništva koji prima islam, jednu odvojenu, zasebnu etničku grupaciju. Prema tome izraz »srpskohrvatski muhamedanci« predstavlja neuspjeh i neadekvatan pokušaj određivanja bosanskih muslimana i ne spada u naučne nego više u propagandističke pojmove.

bednog razvitka sa sve.¹⁴⁾ Ali, ovdje se radi o jednom načinu razvoja koji se pretpostavlja ima nacionalno obilježje i nacionalno opredjeljenje kao vrijednosti, a ne svestrano razvijenu, humanu i produktivnu ljudsku u slobodnoj zajednici. Za nas sa stanovišta socijalizma i oslobođenja čovjeka i društva kao pretpostavki nije i ne može biti na kakva nacionalna opredjeljenost mjerilo humanosti. Nije toliko bitan oblik, forma teopredjeljenja pripadnosti nekoj grupi, koliko stvarni sadržaj oslobođenja čovjeka od raznih oblika otuđenosti njegove generičke suštine, oslobođenja od svake vrste eksploatacije i poniženja, savladavanja svih prepreka na putu humanističkog progressa. U toj perspektivi i pitanje priznavanja bosansko-hercegovačkim Muslimanima prava da se izjašnjavaju i nazivaju onako kako se osjećaju i šta stvarno jesu ne samo da je pitanje poštivanja istorijske stvarnosti nego je i u saglasnosti sa principom socijalizma. A to je samo momenat na putu ljudske emancipacije. Međutim, stvaranje socijalističkih proizvodnih i društvenih odnosa je ono što je bitno i što je garancija na dužoj istorijskoj stazi rascveta nacionalne i etničke kulture sa sve dubljim socijalističkim humanim sadržajem. Novi sadržaj, pak, stvaraće i nove oblike povezanosti ljudi, stvaraće se jača veza od nacionalnih i etničkih; one se već stvaraju u opšte ljudskoj solidarnosti.

Nasuprot Filipovičevim teorijama koje negiraju bosansko-hercegovačkim Muslimanima etničku posebnost koju je potvrdila i naša nova politička istorija, posebno od austro-ugarske okupacije pa naovamo, u našoj nauci kao i u političkom životu sve više dolazi do izražaja stvaranje koje odgovara postojećoj stvarnosti. Tako etnolog Spiro Kulišić razmatrajući porijeklo bosansko-hercegovačkih Muslimana zaključuje da su se oni usljed viševjekovnog razvitka upravo pod turskom upravom razvili u posebnu etničku grupu. On navodi da su se osmanlijski domaćinci — kojih je u Bosni i Hercegovini bilo vrlo malo i to među fevdalcima — pod snažnim uticajem domaćeg stanovništva asimilirali i primili jezik autohtonog elementa. Ipak, kao i u drugim krajevima turske zemlje i ovdje su se širili uticaji tursko-istočnojadranske kulture koji se u kod muslimanskog stanovništva manifestovali prvenstveno u materijalnoj kulturi. Po tvrdjenju Kulišića, međutim, izdvojeno religijom i posebnim općim položajem u odnosu na ostalo stanovništvo Bosne i Hercegovine pod Turcima, muslimansko se stanovništvo u cjelini, pored nekada znatnih etničkih i klasnih razlika, formiralo u zasebnu i prilično ujednačenu etničku grupu koja je do danas očuvala «mnoge bitne osobnosti koje su proizašle iz njenog specifičnog razvitka».¹⁵⁾

Isto tako Enver Redžić smatra da bosansko-hercegovački Muslimani predstavljaju specifičnu etničku cjelinu.¹⁶⁾ Redžić je utvrdio da se u stvarnoj Jugoslaviji pitanje nacionalnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana uslo pod pritiskom velikosrpske i velikohrvatske buržoazije, pa je neishodno ušlo u dnevni red njihove političke aktivnosti i «demonstriralo se u

¹⁴⁾ K. Marks i F. Engels, Manifest komunističke partije, Izbirana djela I, «Svetostan» Beograd 1949, str. 31.

¹⁵⁾ Spiro Kulišić, Razmatranje o porijeklu Muslimana u Bosni i Hercegovini, u «Citatna Zemaljskog muzeja» u Sarajevu, 1937, str. 157.

¹⁶⁾ Enver Redžić, Pitanje o nacionalnom pitanju, «Svetostan», Sarajevo 1961, str. 11.

svoga pripadnošću srpskim i hrvatskim političkim organizacijama. Deplahiranost takvog tretiranja tog problema vidi se iz Redžićeve konsalacijske: »I čim se nacionalna 'opredjeljenost' počela da potvrđuje kao političko-partijska pripadnost, onda je — u zavisnosti od političke konstelacije, jednom među muslimanima bilo više 'nacionalno osvjedočenih' Srba, drugi put više 'nacionalno svjesnih Hrvata's. Zato je »istorija nacionalnog 'opredjeljivanja' muslimana Bosne i Hercegovina sastavni dio istorije srpsko-hrvatskih odnosa u Bosni i Hercegovini u periodu Austro-Ugarske i stare Jugoslavije. To je istorija političke borbe srpske i hrvatske buržoazije za priključenje Bosne i Hercegovine Srbiji, odnosno Hrvatskoj, i istovremeno istorija muslimanske građanske politike i njenog osciliranja između dvije nacionalne orijentacije.«¹⁴⁾

Tvrđnje S. Kulišića i E. Redžića da bosansko-hercegovački Muslimani čine etničku posebnost opširno su obrazložene i dokumentovane. Isto mišljenje zastupa i Edvard Kardelj. On navodi da Muslimani u Jugoslaviji nisu nacija »mada se — individualno uzevši — ne osjećaju ni Srbima ni Hrvatima i mada, s obzirom na to, svakako sačinjavaju posebnu etničku grupu (podvukao A. P.)«¹⁵⁾ Tog je mišljenja i Ilija Kosanović, prema kome se muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini nastajući u specifičnim istorijskim uslovima nije oformilo u naciju nego sačinjava posebnu etničku grupu.¹⁶⁾

Profesor dr Branislav Đurđev u nedavno izašloj knjizi »Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda« (»Svjetlost«, Sarajevo 1964) također smatra da bosansko-hercegovački Muslimani (u koje ubraja i Muslimane iz Sandžaka i Crne Gore) čine etničku posebnost u srpskohrvatskom jezičnom području, kao što to čine crnogorska, srpska i hrvatska nacija, čime implicira etničku (nacionalnu) posebnost bosansko-hercegovačkih Muslimana, analogno nacionalnoj posebnosti Srba, Crnogoraca i Hrvata. Ovaj naš naučnik specifikum Srba i Crnogoraca vidi uglavnom u onom elementu kulture i tradicije (tj. vjeri) koji je i kod Muslimana, naravno u drugoj vjeri, igrao veoma značajnu ulogu. Naime, on naglašava da je srpskoj i crnogorskoj naciji karakteristična tradicija, kojoj je pečat udarilo srpsko pravoslavlje. Upravo time se oni razlikuju od Hrvata i Muslimana.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Enver Redžić, isto, str. 123. i 124.

¹⁵⁾ Edvard Kardelj, Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, »Kultura«, Beograd 1960, str. 104.

¹⁶⁾ Ilija Kosanović, Istorijski materijalizam, »Vestnik Masleša«, Sarajevo 1958, str. 378.

¹⁷⁾ Na str. 19. pomenutog djela prof. dr Đurđev navodi: »Ali se Crnogorci zajedno sa Srbima ne samo od ostalih naroda čiji jezik nije srpskohrvatski nego i od Hrvata i od muslimana srpskohrvatskog jezika razlikuju time što imaju srpsku tradiciju kojom je »srpsko pravoslavlje« udarilo pečata. Dalje on naglašava da se srpski narod razlikuje od ostalih naših naroda uglavnom po tome što su njegovi sinovi pravoslavni muslimani potekli iz pravoslavnih porodica. Ima, istina, nešto bosansko-hercegovačkih muslimana (tu ubrajam i muslimane iz Sandžaka i Crne Gore) koji su zahvaćeni razvojem srpske kulture i kojima je srpskohrvatski maternji jezik, koji su zahvaćeni razvojem srpske nacionalne svesti, pa se smatraju Srbima, odnosno Crnogorcima. S obzirom na to, u ovom pomenutom djelu prof. Đurđev nije razvio svoje mišljenje o bosansko-hercegovačkim Muslimanima, ali je iz knjige jasno njegov stav: Crnogorci, Hrvati i Muslimani, u i to na istom jezičnom području razlikuje Srbe, Crnogorce, Hrvate i Muslimane. U istom djelu je prof. Đurđev i ranije pisao. Vidi: B. Đurđev, Danovna historijsko-etnička pitanja u razvitku južnoslavenskih naroda do obrazovanja nacije, »Pregled«, Sarajevo 1960.

Prema tome, cio istorijski tok zbivanja na jugoslavenskom tlu pokazuje da su bosansko-hercegovački Muslimani u političkom i uopće javnom životu stalno reagovali kao poseban subjekt, naročito u nacionalnim odnosima.

U poslijeratnom periodu reagovanje Muslimana u nacionalnom pitanju bjelodano se vidjelo kod izjašnjavanja o nacionalnosti prilikom popisa stanovništva. I Milenko S. Filipović u navedenom članku operira sa ciframa o nacionalnoj pripadnosti stanovništva, ali upravo statistički podaci kojima se koristio, kao i podaci iz kasnijeg perioda, ne potvrđuju njegove konstatacije. Treba napomenuti da pri popisima stanovništva u 1948, 1953. i 1961. godini nisu postojali jedinstveni kriteriji bar što se tiče bosansko-hercegovačkih Muslimana, ali je ipak moguće pouzdano utvrditi određene pojave od značaja za postavljeni problem.

U Jugoslaviji je 1948. godine bilo 1.036.124 Muslimana, od kojih 181.036 Srba, 29.071 Hrvata, 37.096 Makedonaca i 808.921 nacionalno neopredjeljenih. Od ovoga broja u Bosni i Hercegovini je bilo 885.689 Muslimana i to: 71.991 Srba, 25.295 Hrvata i 778.403 nacionalno neopredjeljenih.¹⁵⁾

Prilikom popisa stanovništva 1953. godine izjasnilo se 998.698 stanovnika kao »Jugoslaveni — neopredjeljeni«, od čega 801.800 u Bosni i Hercegovini.¹⁶⁾

U popisu stanovništva 1961. godine postojala je među narodnostima oznakama grupa »Musliman (etnička pripadnost)« pod kojom su se podrazumijevala samo lica jugoslavenskog porijekla koja su sebe smatrala Muslimanima u smislu etničke, a ne vjerske pripadnosti. Prema tome ni Siptari, Turci, kao i Srbi, Hrvati, Crnogorci ili Makedonci, koji sebe nisu smatrali Muslimanima u smislu etničke nego vjerske pripadnosti upisivali su svoju nacionalnost kao Siptar, Turtin, Srbin, Hrvat, Crna-

¹⁵⁾ Podaci o narodnosti su prikupljeni prema subjektivnom kriteriju potpuno slobodnog nacionalnog opredjeljenja. U metodološkom pogledu Muslimani (jugoslavenskog porijekla) diferencirani su na nacionalno »opredjeljeni« i nacionalno »neopredjeljeni«. Tako su Muslimani odgovarali sa Srbini — musliman, Hrvat — musliman itd. ili »neopredjeljeni« — musliman. Prilikom obrade grade — prema objašnjenju Saveznog zavoda za statistiku — pojedine grupe nacionalno »opredjeljenih« Muslimana uključene su u odnosne nacionalnosti (Srbi — muslimani u Srbe itd.) tako da su u rezultatima popisa iskazani kao posebna grupa samo »neopredjeljeni« Muslimani (Savezni zavod za statistiku. Popis stanovništva 1953. knjiga VIII — narodnost i maternji jezik — Beograd 1959. str. XXII i XXIII).

¹⁶⁾ U popisu stanovništva 1953. godine nacionalno »opredjeljeni« Muslimani upisivali su narodnost kojoj po svom slobodnom uvjerenju pripadaju (Siptari, Turci, Hrvati, Makedonci, Crnogorci itd.) dok su nacionalno »neopredjeljeni« Muslimani upisivali u dvije grupe; ako su jugoslavenskog etničkog porijekla u grupu »Jugoslaveni — neopredjeljeni«, a ako nisu onda u grupu »Nacionalno neopredjeljeni«. S obzirom na to se i na ovaj način potvrdilo 891.800 stanovnika kao »Jugoslaveni — neopredjeljeni« i nacionalnog jugoslavenskog porijekla, kao posebna etnička grupa.

Istoče, kao oznaku narodnosti »Jugoslaven — neopredjeljen« upisivala su lica jugoslavenskog porijekla koja nisu bila nacionalno opredjeljena. Najveći broj lica koji su se izjasnili za ovu kategoriju bio je iz grupe Muslimana nacionalno »neopredjeljenih« u 1951. godini.

Narodnjerne razlike, odnosno porast nacionalno »neopredjeljenih« Muslimana u Bosni i Hercegovini od 778.403 u 1948. godini na 891.800 »Jugoslavena — neopredjeljenih« u 1953. godini označi se činjenicom da se priličan broj Muslimana, koji su se 1948. godine izjasnili kao Srbi i Hrvati, u 1953. godini izjasnili kao »Jugoslaveni — neopredjeljeni«. Savezni zavod za statistiku. Popis stanovništva 1953. godine, knjiga VIII — narodnost i maternji jezik — Beograd 1959. str. XXIII).

geraci ili Makedonac.²⁰⁾ Tada se deklariralo 672.954 Muslimana u smislu etničke pripadnosti; od toga je 642.954 lica bilo iz Bosne i Hercegovine. Pri ovome treba napomenuti da od 317.125 lica koja su se 1961. godine izjasnili kao »Jugoslaveni — nacionalno neopredijeljeni«²¹⁾ na Bosnu i Hercegovinu otpada 275.883. S obzirom da su se, kao što smo već pome- većim dijelom bosansko-hercegovački Muslimani, to je opravdano pre- navedenih 275.883 »Jugoslavena — neopredijeljenih« u Bosni i Hercego- vini bila, također, najviše Muslimana i to upravo onih koji su se 1948. godine izjasnili kao Srbi ili Hrvati, a 1953. godine kao »Jugoslaveni — neopredijeljeni«.

Ovi podaci sami po sebi ubjedljivo govore da su bosansko-hercego- vački Muslimani prilikom popisa stanovništva 1961. godine još jačije izrazili svoju etničku posebnost koja je u stvari i do tada postojala i koja za njih nikada nije dolazila u pitanje. U ovoj prilici, oni koji su se ranije bili izjasnili kao Srbi i Hrvati, sada su uglavnom prihvatili soci- jalističko jugoslavenstvo lakazujući time da nisu nacionalno opredijeljeni kao Srbi i Hrvati, a oni koji su svoju etničku posebnost iskazivali kao nacionalno »neopredijeljeni« sada su tu svoju posebnost u nacionalnom smislu izjasnili u formi »Musliman — etnička grupa«.

Prema iznesenim podacima ogromna većina bosansko-hercegovačkih Muslimana izjašnjava osjećanje pripadnosti muslimanskoj zajednici kao etničkoj, a ne vjerskoj grupaciji.²²⁾ U tome i jeste specifičnost — nacionalnog tretmana bosansko-hercegovačkih Muslimana. Oni se kao posebna etnička grupa u nacionalnom smislu potpuno razlikuju od osta- lih neslavenskih muslimana u našoj zemlji, koji — iako su islamske vje- roispovijesti — pripadaju određenim nacijama (konkretno Siptari i Turci). Izneseni statistički podaci predstavljaju značajan dokument za stano- višta sociološkog i politikološkog sagledavanja problema. Očito je da j- gro Muslimana u nacionalnom pogledu »neopredijeljen« samo u slučaju ako se — kao što se radilo o buržoaskoj Jugoslaviji — postavlja pre- dilemu izbora srpstva ili hrvatstva. Odbacivanjem buržoaskih teorija i naciji i buržoaskih nacionalističkih aspiracija za »opredjeljivanjem« bo- sansko-hercegovačkih Muslimana, Muslimani u socijalističkoj Jugoslavi- izražavajući svoju posebnost ničim ne dovode u pitanje svoje bratske od-

²⁰⁾ Savezni zavod za statistiku, Stanovništvo i domaćinstva — osnovne struktu- prema popisu 1961, Statistički bilten, Beograd novembar 1962, str. 13.

²¹⁾ Odgovor »Jugoslaven — nacionalno neopredijeljen« 1961. godine upisavši i građani Jugoslavije koji se nisu bliže nacionalno opredijelili (Savezni zavod za statistiku Statistički bilten 290, Beograd 1962, str. 6).

²²⁾ Još uvijek se dešava da se bosansko-hercegovački Muslimani tretiraju i vjerska grupa porad evidentnih činjenica o njihovoj etničkoj posebnosti. U vezi s tim interesantan je u publikaciji »Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina« (»Svjedoče Sarajevo 1963«) na str. 56. i 57. navod Mladena Čadarovića da »Muslimani istog porijek- kao i Srbi i Hrvati (...) danas se u daleko pretežnom broju ne osjećaju ni Srbi, Hrvati, nego posebna etničko-istorijska, a najčešće i vjerska grupa (podvukao A. P. Ovakva formulacija, čini nam se, nije potpuno jasna i dopušta takvu interpretaciju. Ovakva rečenica, čini nam se, nije potpuno jasna i dopušta takvu interpretaciju. Međutim važnu ulogu u njihovom nacionalnom formiranju kao posebne etničke grupe. Međutim nema razloga da se to posebno naglašava kod Muslimana, pošto je konfesijski moć- nat kod Srba i Hrvata također odigrao istu ulogu. To uostalom vidno ističe i prof. Burd- na već citiranim raspravama.

nose i međusobno poštovanje, jugoslavenstva i socijalističku solidarnost kao što to nije slučaj ni sa izražavanjem posebnosti naših ostalih nacija i narodnosti. Zbog toga je podržavanje bilo kakvih tendencija za nacionalnim »opredjeljivanjem« Muslimana u pravcu srpsva ili hrvatstva ne samo nenaučno, nego nije ni u skladu sa osnovnim smjernicama našeg daljnjeg socijalističkog razvoja, kako je to konstatovano na šestom plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine.⁴⁵

Sve ovo upućuje na zaključak, ako se ne želi izlaziti iz okvira istorijskih činjenica, da je bila i ostala realnost da se bosansko-hercegovački Muslimani sve do danas nisu »opredjelili« kao Srbi i Hrvati i da se sa tim računaju u našem javnom životu. Tu realnost najmanje su u stanju zamijeniti stavovi pojedinaca, koji krivo interpretiraju činjenice, rukovodeći raznim predrasudama o naciji i međunacionalnim odnosima.

U kome će se pravcu dalje odvijati razvitak bosansko-hercegovačkih Muslimana i kakav će uticaj na njihov razvitak kao etničke grupe — kao i uopšte na nacionalni razvitak kod nas — imati današnje socijalističko jugoslavenstvo, kao oblik svijesti socijalističke zajednice radnih ljudi naroda Jugoslavije, teško je procijeniti. Ipak je sigurno da će socijalistički odnosi, koji i na planu odnosa među narodima stvaraju nove kvalitete, i u odnosu na naše narode — djelovati slijem svoje zakonitosti u smjeru humanističkog progresivnog kretanja. Sve veće približavanje svih naših narodnosti imperativ je zasnovan na životnim, ekonomskim interesima, kao i na principima proleterskog, socijalističkog internacionalizma i solidarnosti.

Novi produkti socijalistički odnosi, čija je osnova radni čovjek, proizvođač vrijednosti na društvenim sredstvima za proizvodnju, kao i naš Ustav i svi oblici političke i idejne nadgradnje djeluju i treba da još više djeluju u pravcu jačanja onog što je zajedničko, jugoslavenstvo i socijalističko.

ATIF PURIVATRA

⁴⁵ Na šestom plenumu CK SK BiH u maju 1965. raspravljajući o idejno-političkim problemima u oblasti kulture, nauke i međunacionalnih odnosa, između ostalog je izrečeno: »Sve teškota i zabuna u redovima Muslimana unišla je teza o opredjeljivanju Muslimana u pravcu Srba ili Hrvata, koja je dominirala do prije nekoliko godina. Zanimljivo o opredjeljivanju Muslimana nije imala nikakvog naučnog osnova. To potvrđuje i naše posljednje iskustvo u vezi sa opredjeljivanjem Muslimana prilikom popisa stanovništva. Takođe »su naučno neosnovana i politički štetna takva svjedočenja koja u nacionalnoj opredjeljenosti Muslimana kao Srba ili Hrvata vide izraz progressa prema jačanju pripadnosti muslimanske (etničke), A. P.) zajednice« (VI plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1963, str. 27. i 28.).